

CRÒNICA

1. Congrés Internacional en el VII Centenari de la mort del beat Ramon Llull (Palma, 24-27 de novembre de 2015)

Amb el títol «En el setè centenari de Ramon Llull: el projecte missional i la pervivència de la devoció» es va celebrar a finals de novembre de 2015 el congrés internacional que donava el tret de sortida a la commemoració de l'Any Llull 2015-2016. La trobada havia estat convocada per una Comissió Acadèmica formada per membres dels centres d'estudis lul·listics més destacats del món, la qual també és la responsable d'impulsar la celebració del congrés de clausura de l'Any Llull, previst pel 16-18 de novembre de 2016, a Barcelona.

El congrés d'obertura de la celebració dels set-cents anys de la mort del beat va començar el dia 24 de novembre a la tarda, al convent de Sant Francesc. Després de la presentació i la inauguració oficial, Peter Walter, aleshores director del Raimundus-Lullus-Institut de Freiburg, va llegir la conferència inaugural, que duia per títol «Il messaggio di Raimondo Lullo per oggi». Walter va posar en relació el context geopolític en què va viure Llull i les seves propostes de diàleg intercultural –i també d'intervenció de la força militar– amb els conflictes socials, econòmics i bèl·lics que afecten avui dia les terres que envolten la Mediterrània. La primera sessió del congrés es va completar amb la presentació de la sèrie documental que IB3, la televisió pública balear, ha realitzat en ocasió de l'Any Llull. Els assistents van poder gaudir del visionat del primer episodi de la producció. Cal dir que, abans de l'obertura del congrés, els organitzadors i els ponents van ser convidats a una recepció oficial per part de les autoritats il·lenques, encapçalades per la presidenta Francisca Armengol.

El gruix de les sessions acadèmiques del congrés es va celebrar al Caixa Fòrum de la capital mallorquina entre els dies 25 i 27. El simposi es va dividir en dues grans parts: durant tot el dia 25 i el matí del 26 es va abordar el projecte missional de Ramon Llull, mentre que a la tarda del 26 i al matí del 27 el tema tractat fou la seva pervivència al llarg de la història. La primera sessió

del dia 25 es va presentar sota l'epígraf «Església i societat» i va incloure les ponències d'Albert Soler (Universitat de Barcelona), Maribel Ripoll (Universitat de les Illes Balears) i Joan Andreu Alcina (Centre d'Estudis Teològics de Mallorca). Soler va oferir una brillant reflexió sobre els plans de reforma universal de Llull, que, a diferència d'Arnau de Vilanova, que parla de *reformatio* o *renovatio*, són plantejats com una restauració d'un ordre preexistent que ha estat corromput. Ripoll, en canvi, va repassar el tractament dels personatges femenins en l'obra del beat, especialment els del *Blaquerna*. Finalment, Alcina va dissertar sobre els conceptes de pluralitat i diferència en el pensament de Ramon. A la sessió de la tarda, el tema tractat fou «El diàleg amb l'islam i amb el judaisme. En primer lloc, Annemarie C. Mayer (Universitat Catòlica de Lovaina) es va preguntar quins eren els objectius i les expectatives del diàleg que Llull proposava als membres de les altres dues religions monoteistes; d'altra banda, també va tractar de precisar quin és el lloc que ocupa la proposta lul·liana en el panorama dels corrents de diàleg interreligiós actuals. En segon lloc, Hans Daiber, professor emèrit de la Universitat Johann Wolfgang Goethe de Frankfurt, es va fixar en el concepte dels valors universals, un dels elements clau del mètode de disputa interreligiosa que Llull va canalitzar mitjançant l'Art. En darrer lloc, Óscar de la Cruz Palma (Universitat Autònoma de Barcelona) va insistir en el caràcter universalista dels projectes lul·lians i va reclamar que el pensament del beat es vindiqui com a referent ideològic per afrontar els reptes d'integració social que planteja el món actual.

La tercera sessió del primer bloc va ocupar el matí del dia 26 i es va dedicar a la faceta mística i contemplativa de Llull. La primera conferència va anar a càrrec de Marta Romano, que va descriure les diferents etapes de l'experiència mística del beat a partir de diversos moments o elements clau de l'Art. La segona fou pronunciada per Amador Vega (Universitat Pompeu Fabra), el qual va analitzar el tractat *Quomodo contemplatio transit in raptu* (París, 1298) amb l'objectiu d'emmarcar els punts centrals del pensament contemplatiu de Llull en el context dels grans corrents de la mística occidental. Per concloure, Josep E. Rubio (Universitat de València) va repassar la bibliografia especialitzada que tracta la mística i la contemplació lul·lianes per mostrar que, en l'obra del beat, la contemplació i l'oració estan íntimament vinculades a l'activitat de totes les potències espirituals i corporals de l'home, i no s'oposen en cap cas a l'acció. El bloc temàtic de la tarda, «Lul·lisme i controvèrsies», pertanyia ja a la segona gran secció del congrés, que versava sobre la pervivència de Ramon Llull al llarg de la història. La primera intervenció va ser obra de Michela Pereira (Universitat de Siena), que va analitzar l'important paper dels textos alquímics espuris en el desenvolupament del lul·lisme des de finals

del segle XIV fins al XVIII. L'especialista va concloure que alguns dels textos principals de la tradició alquímica pseudol·liana van contribuir a convertir Llull en una figura de primera talla de la història intel·lectual de l'Europa premoderna. Per la seva banda, Rafael Ramis (Universitat de les Illes Balears) va oferir als assistents una visió de conjunt de la difusió del lul·lisme a l'Estudi General de Mallorca des de finals del segle XV fins a la segona meitat del XVII. En tercer lloc, Antoni Bordoy (Universitat de les Illes Balears) va dedicar la seva ponència a analitzar les claus de lectura que el mateix Llull va donar per interpretar la seva obra i a valorar-ne la influència que han tingut en la recepció dels seus escrits al llarg de la història.

La darrera sessió acadèmica del congrés, que va versar sobre la devoció a Ramon Llull, va tenir lloc el matí del dia 27. La va obrir Miquela Sacarès (Universitat Autònoma de Barcelona) amb una conferència sobre la proliferació d'imatges devotes lul·lianes als segles XVII-XVIII, promoguda en bona part pels processos de canonització que es van impulsar en aquesta època. A continuació, Gabriel Ensenyat (Universitat de les Illes Balears) va revisar la relació que mantingueren els reis mallorquins amb la figura i l'obra del beat. D'una banda, la relació personal de Llull amb Jaume II de Mallorca va tenir alts i baixos; de l'altra, tot i que no hi ha gaires notícies sobre els regnats de Sanç I i de Jaume III, hi ha indicis que permeten suposar que almenys aquest darrer monarca es mostrà més aviat indiferent o hostil envers el llegat lul·lià. Aquesta última sessió només va englobar dues intervencions perquè, després de la ponència d'Ensenyat, Anthony Bonner fou l'encarregat de pronunciar la conferència de cloenda del congrés, titulada «La gènesi de l'Art de Ramon Llull; un instrument entre "ciència" i "amància"». L'insigne lul·lista nord-americà establert a Mallorca va insistir en la novetat radical de l'Art en el context històric i intel·lectual de Llull, atès que és un dels primers que proposa un camí de diàleg real amb els infidels que no es basa ni en l'atac a les seves creences ni en la simple defensa de les posicions cristianes, i que afirma que és possible demostrar els articles de la fe mitjançant raons necessàries.

Francesc Tous

2. Acte d'obertura de l'Any Ramon Llull. Palma, Basílica de Sant Francesc (27 de novembre de 2015)

La ciutat de Palma ha estat l'escenari urbà per a l'inici de la commemoració de l'Any Ramon Llull en el setè aniversari de la seva mort (1315/16-2015/16). Des de la plaça Major de Ciutat (lloc on, segons la tradició, va néi-

xer el Doctor Il·luminat), a les 17 hores del 27 de novembre de 2015 va sortir una comitiva cap a la basílica de Sant Francesc. A les 18.30 hores va tenir lloc l'Eucaristia presidida pel Secretari de la Congregació per la Doctrina de la Fe, Mons. Lluís Francesc Ladària (Manacor, 1944) que va voler, com a mallorquí i teòleg, ser present en el pòrtic d'entrada en un any replet d'actes culturals a la seva terra. Hem de destacar que l'Eucaristia va comptar amb la participació de vuit bisbes i més de vuitanta cantaires de Sant Francesc.

Acabada la celebració, el temple es va omplir de música medieval a càrrec del mestre Jordi Savall i l'orquestra *Hespèrion XXI*: sirventesos, planys i danses profanes de trobadors, *trouvères* i joglars van ser l'homenatge musical de Savall a l'efemèride. Sota el títol «Temps de conquestes, de diàleg i de conhort», el públic, que va poder tenir a les seves mans un extens programa dissenyat per l'artista Jaume Falconer, va gaudir de les músiques religioses i espirituals més representatives del moment. La primera part del concert es va encetar amb una dansa àrab dedicada a la Mallorca musulmana. Una *Ductia* instrumental de Raimon de Miraval va servir de pretext a Jordi Savall per a contextualitzar el naixement de Llull l'any 1232. Els viatges de Llull tingueren tres objectius: aprendre, exposar l'Art i evangelitzar. Jordi Savall interpretà la *Cantiga de Santa Maria*, 100 d'Alfons X el Savi contextualitzada el 1265, any en què Llull inicià la peregrinació a Sant Jaume de Compostel·la i a altres llocs sants. A continuació, Savall ens va fer viatjar en el temps situant-nos trenta anys després (1295), quan a Roma Llull féu una petició a Bonifaci VIII, nou papa elegit el desembre de l'any anterior (1294). Vam escoltar la música ambientada en un text anònim del segle XIII, el *conductus* titulat «Roma gaudins jubila» ('Roma exulta en l'alegria'), que traslladà la voluntat del missioner mallorquí a aquella capital, on inicià l'escriptura de les primeres pàgines de les obres *Desconhort* i *Arbre de ciència*. Un cant espiritual anònim donà inici a la segona part del concert en què Savall va recrear els darrers mesos que Llull passà a Barcelona (1299), on dedicà el *Dictat de Ramon* i el *Llibre d'oració* a Jaume II d'Aragó. Fou aleshores quan Llull va rebre permís del rei per predicar en totes les sinagogues i mesquites dels seus dominis.

Cal destacar que el papa Francesc I ha concedit un any jubilar amb motiu del 700 aniversari de la mort de Ramon Llull. El jubileu és un temps de gràcia instituït per consolidar la fe i afavorir les obres de solidaritat i la comunió fraterna. A la vegada, el bisbe de Mallorca ha designat els temples jubilars (o portes santes) a la Diòcesi: la catedral de Mallorca, la basílica de Sant Francesc, el monestir de la Real, la parròquia del Beat Ramon Llull (Son Cotoner), parròquia de Sant Miquel, el santuari de Cura i la parròquia de Valldemossa.

Per viure i obtenir la indulgència, els fidels són cridats a complir una breu peregrinació als llocs establerts, recórrer al sagrament de la confessió, participar en la celebració eucarística, reflexionar sobre la misericòrdia, professar la fe, resar pel papa i per les intencions que proposa a l'Església i al món.

Parafraçant la *Lletra de convid*, que el bisbat de Mallorca edità l'octubre de 2013 per a convidar tota la societat illenca a participar de l'Any Llull, des de la diòcesi «volem acostar-nos al misteri de Ramon Llull, tot fent memòria del seu missatge, agraiïts pel miracle de la seva fe; per tal que puguem esbrinar el futur que Déu hi amaga per a nosaltres avui». No debades, a la carta pastoral *Cercant l'Amic a l'Amat* (presentada el 20 de gener de 2016) el nostre bisbe de Mallorca, Javier Salinas Vinyals, recorda la gran importància que va tenir Llull, de qui elogia per sobre de tot la seva tasca missionera. De fet, el bisbe Javier enalteix la feina dels evangelitzadors, cabdals per entendre el món tal i com l'entendem a l'actualitat.

Nadal Bernat Salas

3. Acte inaugural de l'Any Llull, 2015-2016. Barcelona, Palau de la Generalitat (30 de novembre de 2015)

L'acte inaugural de l'Any Llull a Catalunya va tenir lloc el 30 de novembre de 2015 al Palau de la Generalitat. Va ser presidit per l'aleshores president de la Generalitat, Artur Mas. També hi va participar la presidenta del govern de les Illes Balears, Francina Armengol. Va obrir l'acte el conseller de Cultura, Ferran Mascarell; a continuació, el comissari de l'Any Llull, Joan Santanach, va parlar de la vigència de Ramon Llull i va presentar la professora Michela Pereira, la qual a continuació va pronunciar una conferència sobre Llull i la seva influència. Després de les intervencions dels dos presidents, Artur Mas va tancar l'acte. A continuació, hi va haver una actuació musical breu, d'uns 15 minuts, a càrrec del baríton Joan Pons, que va interpretar el *Cant de Ramon* i dos altres textos lul·lians, amb música del compositor Antoni Parera Fons. Una de les peces, basada en la *Medicina de pecat*, s'havia compost específicament per a aquest acte.

La lliçó de Michela Pereira, que portava per títol «Ramon Llull, de l'illa al món» va ser pronunciada en italià i els assistents disposàvem d'un fulletó que en facilitava la versió catalana. Michela Pereira, que ha definit la figura històrica de Ramon Llull com a filòsof en llengua vernacle, va començar citant un crític alemany de principis del segle XVIII, Johann Jakob Brucker: Llull, l'inventor de l'Art de descobrir la veritat, va tenir el mèrit de reanimar la filosofia dels seus dies perquè fou un «pensador que, fora de les aules universitàries,

va situar a l'orde del dia de l'especulació i la reflexió pràctica els problemes d'una societat cada vegada més articulada i dinàmica». En efecte, al segle XVIII a Alemanya hi havia una efervescència de l'interès per Llull que va portar a l'edició de la primera gran sèrie d'obres llatines seves, l'edició Maguntina promoguda per Iu Salzinger. La difusió dels manuscrits de la seva obra i la riquesa de les edicions impreses des del segle XV endavant documenten una presència constant de Llull en l'horitzó cultural internacional.

La dimensió d'escriptor europeu de Llull va acompanyada de la veneració local mallorquina per la seva figura, que culmina a la segona meitat del segle XIX amb el primer projecte editorial centrat en la seva producció d'expressió catalana per obra de Jaume Rosselló. Al tombant del segle XX, doncs, es tendia a veure Llull com un personatge escindit entre el filòsof que parla en llatí de l'Art i el novel·lista i poeta que s'expressa en català. Els estudis que s'han desenvolupat al llarg de les darreres dècades han recuperat la integritat del personatge, un personatge que, en la recerca de la veritat, posava a contribució tota mena de recursos intel·lectuals, filosòfics i literaris. Llull es diferencia dels altres mestres escolàstics per haver elaborat el seu pensament en el transcurs d'una llarga vida activa que el va portar de Barcelona a Montpeller, de Mallorca a París, a Gènova, Pisa i Nàpols, i també al nord d'Àfrica.

La comprensió integral de Llull va lligada a l'elaboració del catàleg sistemàtic de la seva obra i de l'estudi de les versions de les seves obres en llengües diferents. Actualment Llull ocupa un lloc destacat en el panorama del pensament medieval, sobretot després que s'hagi esvaït la concepció monolítica del pensament medieval, pròpia de les orientacions de l'església dels temps de Lleó XIII. Els germans Carreras Artau van ser pioners en la revaloració de la filosofia lul·liana i de la seva projecció en la «filosofia dels laics», del qual és un representant il·lustre el coetani de Llull Dante Alighieri.

La darrera part de la lliçó va versar sobre les edicions i els estudis que han fet possible l'actual visió operativa i integrada de Llull. En primer lloc els estudis amb seu a Mallorca, que s'inicien als anys trenta, i en segon lloc els treballs del Raimundus Lullus Institut de la Universitat de Freiburg de Brisgòvia. L'accessibilitat dels textos lul·lians tant en català com en llatí és el fruit més destacable a consignar al costat de les aportacions de lul·listes britànics com Frances Yates o Robert Pring-Mill. Entre els noms fonamentals es van esmentar encara els de Miquel Batllori i d'Eusebi Colomer, i es van glossar les activitats actuals d'edició i estudi de textos que es duen a terme a Alemanya, Mallorca i Barcelona. Pereira va parlar de les institucions i no va voler

esmentar els noms dels estudiosos en actiu que, com ella mateixa, continuen desenvolupant la tasca d'edició, estudi i divulgació de l'obra de Ramon Llull.

Enregistrament: <<https://www.youtube.com/watch?v=ncLNglW3MUE>> (8 de novembre de 2016).

Lola Badia

4. Attività del Centro Italiano di Lullismo (E. W. Platzeck) 2015-2016

Come ogni anno, la Scuola Superiore di Studi Medievali e Francescani ha organizzato un corso su temi concernenti Raimondo Lullo e il lullismo, da cui sono nati alcuni contributi che verranno pubblicati nella rivista *Frater Francesco*.

La rivista *Antonianum* ha dedicato un intero numero a Raimondo Lullo: *Antonianum* 90/3, 2015.

Il Centro Italiano di Lullismo (CIL) ha partecipato alla coedizione de *Il Lullismo in Italia: itinerario storico-critico*, a cura di Marta M. M. Romano, Ed. Officina di Studi Medievali – Antonianum, Palermo – Roma, 2015.

Il CIL era presente al LII Convegno del CISBaM-Accademia Tudertina di Todi sul tema «Niccolò Cusano. L'uomo, i libri, l'opera», che si è svolto dall'11 al 14 ottobre 2015.

Dal 24-27 novembre 2015 si è svolto a Palma di Maiorca il convegno «En el setè centenari de Ramon Llull: el projecte missional i la pervivència de la devoció», con cui si è aperto il centenario della morte del Maiorchino. C'è stata l'adesione della Scuola Superiore di Studi Medievali e Francescani; il prof. Marco Guida, Vice Preside della Scuola Superiore di Studi Medievali e Francescani, a nome della medesima, ha partecipato a tale evento assieme al prof. Francesc Xavier Calpe Melenores e alla dott. Sara Muzzi.

Giovedì 10 marzo 2016, presso la Pontificia Università Antonianum, si è tenuta la presentazione del volume *Il Lullismo in Italia: itinerario storico-critico*, a cura di Marta M. M. Romano, Officina di Studi Medievali – Antonianum, Palermo – Roma, 2015. Sono intervenuti Monsignor Luis Francisco Ladaria Ferrer, Segretario della Congregazione per la Dottrina della Fede, il Professor Maurizio Cambi dell'Università degli Studi di Salerno e la curatrice del volume, Marta Romano.

Il CIL ha partecipato al XXIX Salone Internazionale del Libro Torino – Lingotto Fiere, domenica 15 maggio 2016, alla presentazione dei *Opera Omnia di Raimondo Lullo*. Sono intervenuti: Marta Romano, Sara Muzzi e Alessandro Tessari.

Il 27 maggio, presso il Collegio S. Isidoro, a Roma, si è tenuto l'incontro dedicato a *Raimondo Lullo da Maiorca a Roma. Il fondo lulliano della Biblioteca Wadding*. Sono intervenuti Micheál Mac Craith, Elena Casella, Filippo Sedda, Rafael Ramis-Barceló, Donatella Bellardini, Claudia Costacurta. Presso il Collegio S. Isidoro è stata allestita la mostra *L'Inventario di p. Josep Hernández e il fondo lulliano della Biblioteca Wadding*. I manoscritti in mostra sono stati visibili per tutto il mese di giugno.

Sara Muzzi

5. Selecció de celebracions de l'Any Llull (novembre 2015 – juliol 2016)

A partir del mes de novembre del 2015 s'han multiplicat les celebracions dels set-cents anys de la mort de Ramon Llull en diversos formats i en les localitzacions més variades. A les quatre seccions en què es divideix aquesta crònica es reporten alguns actes especialment rellevants. No és aquest l'indret de proposar una ressenya sistemàtica de tota la resta d'activitats derivades del centenari, entre altres coses perquè els comissaris de l'Any Llull del Govern de les Illes Balears i de la Generalitat de Catalunya, Maribel Ripoll i Joan Santanach, han tingut cura de publicar a la xarxa la informació pertinent, a la qual remetem. Vegeu, respectivament per a les Illes i per a Catalunya: <<http://www.caib.es/govern/sac/fitxa.do?codi=2555430&coduo=2390379&lang=-ca>> i <<http://www.anyllull.cat/>>. I també una agenda general a: <<https://www.facebook.com/anyramonllull>> (8 de novembre de 2016).

A continuació, enumerem en forma de fitxa algunes manifestacions que, per la seva dimensió acadèmica, escauen a la línia de la revista *Studia Lulliana*. Sempre que siguin disponibles s'indiquen els enllaços que permeten de completar la informació a partir de la xarxa.

a) Trobades

II Simposi de Mias-Latina a Barcelona: «Afinitats de Llull i Ibn Arabi en el rerefons del pensament mediterrani». 4-5 de desembre de 2015, Centre d'Estudis Cristianisme i Justícia, Barcelona. Homenatge al 850 aniversari d'Ibn Arabi i al VII centenari de Ramon Llull. Es revisen les teories sorgides

sobre l'influx del sufisme, i particularment d'Ibn Arabi, en l'obra de Llull, i s'examina el rerefons comú d'una koiné mediterrània en el pensament de la seva època.

<<http://ibnarabisociety.es/index.php?pagina=127&lang=ca>> (8 de novembre de 2016).

Raymond Llulle, artiste du verbe, penseur méditerranéen / Ramon Llull, artista del verb, pensador mediterrani. Journée commémoration 700e anniversaire / Diada commemoració 700e aniversari. Organitza la Médiathèque de Perpinyà / Mairie de Perpinyà. 13 de febrer de 2016. Tots els textos en línia.

<<http://mediatheque.perpignan.fr/in/faces/details.xhtml?id=81e3e009-0408-4b36-a157-62fd325b67c3>> (8 de novembre de 2016).

Blanquerna Il·lustrat. Exposició i cicle de conferències promogut pel Centre Cultural Blanquerna de Madrid, entre el 17 de febrer i el 14 d'abril de 2016.

Ramon Llull: Pensador, teòleg, escriptor. Cicle «Pessics de saviesa». Organitza el Grup de professors de filosofia de la Catalunya Central. El Casino Centre Cultural / Ajuntament de Manresa. 3-17 de març de 2016.

XI Jornades de Filosofia a Lleida. «El diàleg i Ramon Llull». Organitza la Secció de Filosofia de l'Institut d'Estudis Ilerdencs. 1 i 2 d'abril de 2016.

<http://www.fpiei.cat/sites/default/files/xi_jornades_de_filosofia_a_lleida.jpg> (8 de novembre de 2016).

Ramon Llull en el setè centenari de la seva mort. Evocació de la seva vida i obra. Real Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Primera de les dues sessions d'homenatge a Llull, constituïdes per tres tandes de ponències cada una. Ponències de Pere Villalba, Amador Vega i Óscar de la Cruz. 14 d'abril de 2016.

Ramon Llull des de Mallorca. Jornada d'estudi amb motiu del 700e aniversari de la mort de Ramon Llull (1232-1316/2016). Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 14 d'abril de 2016.

<http://www.iec.cat/institucio/documents/invitacio_Jornada_R_Llull.st.pdf> (8 de novembre de 2016).

Sessió acadèmica d'homenatge al beat Ramon Llull en el VII Centenari de la seva mort (1316-2016). Organitza l'Ateneu Universitari Sant Pacià. Barcelona, Seminari Conciliar, 25 d'abril de 2016.

Raimondo Lullo, filosofo in movimento. Giornata di Studio nel VII Centenario della morte (1316-2016). Dipartimento di Studi Linguistici e Culturali. Università di Modena. 3 de maig de 2016. Exposició: «Il patrimonio lul·liano della Biblioteca Estense, Universitaria».

Jornada «Ramon Llull: 700 anys». Aula Magna i Centre Cultural La Nau de la Universitat de València. Conferències, taules rodones, actuació musical i exposició *La desmesurada vida de Ramon Llull*. 16 de maig.

Colloque d'histoire de la philosophie médiévale «A partir de Raymond Lulle : Philosophies laïques et hybridation des savoirs, des États de la Couronne d'Aragon à l'ensemble des pays de langues romanes à la fin du Moyen Age et dans la première modernité». Organitzat per Dominique de Courcelles (CNRS-ENS Ulm UMR 8230-*École nationale des chartes*) i Vicent Martines (ISIC-IVITRA, Universitat d'Alacant). París, 19-21 de maig 2016.

Ramon Llull i el saber matemàtic. Cicle de conferències en ocasió del VIIè centenari de la seva mort, organitzat per la Societat Balear de Matemàtiques, del 20 de maig al 21 d'octubre.

<<http://www.xeix.org/activitats-sbm-xeix/article/ramon-llull-i-el-saber-matematic>> (8 de novembre de 2016).

Ahir és avui: els clàssics ens interpel·len. Cicle organitzat per l'Ateneu Barcelonès i la Fundació Carulla, Barcelona. Sessió dedicada a «El papa Francesc i el lideratge en valors. A l'entorn del *Blaquerna* de Ramon Llull». 8 de juny de 2016.

6th International Medieval Meeting Lleida (del 20 al 22 de juny). Sessió dedicada a Ramon Llull, 20 de juny. Organitzat pel Grup de Recerca Consolidat en Estudis Medievals «Espai, Poder i Cultura» de la Universitat de Lleida. Lleida.

<<http://www.internationalmedievalmeetinglleida.udl.cat>> (8 de novembre de 2016).

Jornada lul·liana «Ramon Llull i Barcelona». Organitzat pel Museu d'Història de Barcelona. Vil·la Joana, Vallvidrera. Les visites de Ramon Llull a Barcelona i el Ramon Llull de Verdaguer. 2 de juliol de 2016.

b) Exposicions

La desmesurada vida de Ramon Llull. Exposició itinerant produïda per la Institució de les Lletres Catalanes, destinada a servir d'introducció general a Ramon Llull, la seva obra i la seva posteritat. A partir del febrer de 2016.

<<http://www.lletrescatalanes.cat/ca/patrimoni-literari/exposicions/item/1329-comenca-la-itinerancia-de-l-exposicio-la-desmesurada-vida-de-ramon-llull>> (8 de novembre de 2016).

La màquina de pensar. De l'Ars magna a l'Art computacional. Produïda pel Centre de Cultura Contemporània. Barcelona. Del 14 d'abril a l'11 de desembre. L'exposició parteix de l'estudi del seu pensament esteticoreligiós, del seu impacte en la tradició europea, i de la seva recepció al llarg de la història, i en subratlla les seves principals aportacions: la seva idea segons la qual tot està connectat –Déu, el món i la natura, i l'home– va constituir un model de ciència universal amb un impacte únic al llarg dels segles, molt especialment al Renaixement, quan entra en contacte amb les tradicions hermètiques, alquímiques i cabalistes, fins a l'incipient informàtica, l'art computacional i la poesia permutatòria actual.

<<http://www.cccb.org/ca/exposicions/fitxa/la-maquina-de-pensar/223672>> (8 de novembre del 2016).

Exposició sobre iconografia lul·liana. Organitza el Consell de Mallorca. Palma. Ramon Llull, ja en vida, va generar algunes manifestacions iconogràfiques; després de la seva mort, el seus seguidors van multiplicar aquestes manifestacions, ja fos en miniatures de manuscrits, gravats, retaules o bé sobre tela. Diversos artistes han deixat, al llarg dels segles, la seva pròpia interpretació artística de la figura de Ramon Llull.

Raimundus, christianus arabicus. Producció itinerant de l'Institut d'Estudis Mediterranis (IEMed) que actualitza la versió de 2007 ja presentada internacionalment. A partir del 3 de febrer.

<<http://www.iemed.org/dossiers/dossiers-iemed/accio-cultural/any-llull/index>> (8 de novembre de 2016).

Ramon Llull «Ha mester paraules e llibres». Els fons lul·lians de la Biblioteca de Catalunya. Del 24 de març al 27 d'abril de 2016.

<<http://www.bnc.cat/Visita-ns/Exposicions>> (8 de novembre de 2016).

Ramon Llull a la Biblioteca de Catalunya: llibre electrònic.

Enllaços per descarregar-se'l gratuïtament:

GooglePlay

<https://play.google.com/store/books/details/Ramon_Llull_a_la_Biblioteca_de_Catalunya?id=ts-gCwAAQBAJ> (8 de novembre de 2016).

Itunes

<<https://itunes.apple.com/us/book/ramon-llull-la-biblioteca/id1081311488?ls=1&mt=11>> (8 de novembre de 2016).

Exposició itinerant «La veritat inefable: el *Llibre d'amic e amat de Ramon Llull*». Per tal d'acostar al gran públic la figura i l'obra d'aquest pensador excepcional i donar a conèixer una de les aportacions més rellevants de la cultura catalana a la cultura universal, l'Institut Ramon Llull ha produït una exposició itinerant que es podrà veure a diferents universitats de França, Gran Bretanya i Alemanya. L'exposició pren com a punt de partida els versicles del *Llibre d'amic e amat* per aprofundir en la vida de Ramon Llull, el seu context històric i el seu pensament.

<http://www.llull.cat/catala/actualitat/notes_prensa.cfm> (8 de novembre de 2016).

La Redacció

6. El Nou Glossari General Lul·lià: nggl.ub.edu

El Centre de Documentació Ramon Llull de la Universitat de Barcelona acaba de posar a disposició de la comunitat científica i també del públic en general la versió informatitzada en xarxa del *Glossari General Lul·lià* de Miquel Colom (a partir d'ara *GGL*), consultable a l'adreça nggl.ub.edu.

El *GGL* (Palma: Editorial Moll, 1982-1985), en cinc volums, constitueix, avui per avui, l'aportació més rellevant al coneixement del lèxic català de Ramon Llull, atès que recull –amb prop de 20.000 entrades– el vocabulari d'una gran part de les obres lul·lianes que hem conservat en català –en concret 51.

És, doncs, un instrument imprescindible per als lectors o estudiosos de les obres de Ramon Llull i per al coneixement de la llengua catalana antiga.

Colom emprengué la redacció del *GGL* el 1977, després de trenta anys de buidatge d'obres lul·lianes. El 1982, quan començà a publicar-se el *GGL*, només havia tingut en compte edicions anteriors al 1950. El cinquè i darrer volum del *GGL* (1985), però, es clou amb un apèndix d'afegits i esmenes (pp. 399-412) que, en gran part, recull addicions corresponents a les lletres A-N de quatre noves edicions buidades a partir del volum III (1984). Cal tenir en compte, encara, dos suplementes del *GGL* publicats a la revista *Estudios Lulianos* 30 (1990), pp. 161-171, i 31 (1991), pp. 125-147, que incorporen el buidatge de noves edicions. Un dels problemes que presenta el *GGL* és, doncs, una dispersió de la informació entre cinc volums, un apèndix i dos suplementes, que obliga el lector a consultar diverses localitzacions.

D'altra banda, al *GGL*, la informació referent als mots no es presenta organitzada sota un lema, amb indicació de les variants gràfiques documentades, sinó que les variants gràfiques dels mots hi consten com a entrades que, normalment –però no sempre–, remetent a l'entrada principal, i viceversa. El mateix autor, a l'epíleg de la seva obra, advertia: «Cal, doncs, que els possibles usadors del glossari posseeixin una certa imaginació per a poder pensar que la grafia enreviscolada d'un mot pot respondre a una altra més correcta del mateix mot, inclòs dins els nostres volums.» (vol. V, p. 413). Un diccionari ordenat per formes i no per lemes és, sens dubte, una anomalia; això no obstant, ofereix un avantatge de cerca quan un usuari no sap reconèixer el lema corresponent a una determinada forma.

El *Nou Glossari General Lul·lià* (a partir d'ara *NGGL*) resol aquests problemes mitjançant la digitalització i la informatització de tots els materials del *GGL*. D'una banda, integra les diverses fonts on va ser publicat en una única base de dades. De l'altra, bo i respectant les entrades del *GGL*, agrupa les diferents variants d'un mateix mot sota una forma normalitzada, de manera que l'usuari pot localitzar la veu objecte del seu interès en totes les variants que s'hi relacionen.

El *NGGL*, a més, ha transformat totes les referències dels exemples citats a les entrades del *GGL*, que resultaven difícils de desxifrar amb el sistema en què s'havien fet, en referències a obres concretes de Llull d'acord amb el catàleg de la *Base de Dades Ramon Llull*, de manera que sigui immediata la identificació i la localització de l'obra a la qual pertany un determinat passatge citat.

La informatització del *GGL* ha permès també esmenar tota mena d'errors mecànics que s'havien escolat en una obra llarga, complexa, duta a terme durant molts anys i amb uns mitjans precaris.

El *NGGL*, doncs, fa accessible, millora i actualitza el treball meritori de Miquel Colom i vol ser alhora un homenatge al seu autor, filòleg mallorquí pacient, discret i insigne. Ha estat possible gràcies al patrocini de la Institució Francesc de Borja Moll, la Fundació Carulla, la Fundació Noguera, el Patronat Ramon Llull i la Universitat de Barcelona.

Albert Soler

7. *In memoriam* Juan Sergio Nadal Cañellas, S. I. (1934-2016)

El pasado 16 de enero de 2016 fallecía de forma inesperada en su ciudad natal el P. Juan Nadal Cañellas. Nacido en Palma el 7 de octubre de 1934, estudió en el Colegio de Montesión e ingresó en el noviciado de Veruela de la Compañía de Jesús, el 14 de agosto de 1952. Fue ordenado sacerdote en Orient (Mallorca) el 10 de septiembre de 1967 por Mons. Andrea Katkoff, Obispo Ordenante para el rito bizantino. Emitió los últimos votos en Roma, el 2 de febrero de 1989.

Tuvo una amplísima formación: licenciado en Filosofía por la Universidad Pontificia de Loyola, en Teología por la Universidad Gregoriana de Roma, y en Filosofía y Letras por la Universidad de Barcelona, era asimismo doctor en Historia por la Universidad de la Sorbona, en Literatura Medieval y Bizantina por la Universidad de Tesalónica y en Teología por la Universidad Católica de París.

Su vida se repartió entre la docencia, la investigación y el asesoramiento diplomático. Vivió fundamentalmente en Atenas, París, Roma y, en sus primeros y últimos años, en Palma. Desde 1976 hasta 1987 fue profesor de Teología Dogmática en Pontificio Instituto Oriental de Roma. Fue agregado cultural de la Embajada de España en Atenas durante catorce años, en los que fundó y dirigió el Instituto Cultural Reina Sofía y, con posterioridad, fue agregado de la Embajada de España ante la Santa Sede.

Más tarde trabajó en el Instituto de Teología Fundamental de Sant Cugat (1997-1998) y luego estuvo destinado en el Collegio Massimo de Roma, dedicado a la investigación de los Padres Orientales. Desde 2004 hasta su

fallecimiento residió en el Colegio de Montesión de Palma de Mallorca. En su ciudad natal colaboró con la Sociedad Arqueológica Luliana, fue miembro numerario de Real Academia Mallorquina de Estudios Genealógicos, Heráldicos e Históricos, miembro del Comité para la celebración del Séptimo Centenario de la Muerte del Beato Ramon Llull (2015-2016), así como siguió colaborando con el Instituto de Estudios Clásicos de la Sociedad de Jesús en Grecia y con la Facultad de Filosofía de la Universidad de Atenas. En 1978 le fue otorgada la Cruz de la Orden del Mérito Civil de España y el 2005, el Premi Ramon Llull.

Interesado desde muy joven en temas ecuménicos, pertenecía al rito bizantino, en el que era archimandrita. Gracias en buena parte a sus trabajos histórico-filológicos, hubo, en el seno de la Iglesia católica, algunos cambios en la expresión del *Filioque* en los diferentes ritos (por ejemplo, la jerarquía católica de Grecia lo suprimió en la recitación del credo en griego en las celebraciones de rito latino). El *Filioque* ha sido uno de los principales obstáculos teológicos para la unión con las Iglesias orientales, y los estudios de Juan Nadal han allanado el camino para el entendimiento entre católicos y bizantinos. El tema del *Filioque* recorre buena parte de su vasta producción escrita, que abarca numerosos temas de bizantinística y también de ecumenismo.

El profesor Nadal tenía el don de la claridad, imprescindible en los temas que trataba, y también una acusada ironía, manifiesta en muchos de sus escritos, que en ocasiones derivaba en sarcasmo, patente en su obra y también en su conversación, generosamente especiada de sal, y aún más de pimienta.

Los trabajos del P. Nadal, escritos en diversos idiomas (especialmente en griego, francés y castellano, aunque sin desdeñar nunca su lengua materna), están caracterizados por una gran erudición de corte jesuítico que, sin embargo, no le apartaba de la médula de los problemas, los cuales abordaba con profundo rigor. Entre sus obras destacan títulos divulgativos y otros de alta especialización, y en ambas facetas sabía desenvolverse con similar soltura.

Entre los escritos ecuménicos, publicó numerosos artículos especializados y divulgativos, y libros dirigidos al gran público, como *¿Qué es un santo? Cuándo lo es y por qué* (Madrid: Ciudad Nueva, 1999) y *Las Iglesias apostólicas de Oriente: historia y característica* (Madrid: Ciudad Nueva, 2000). Anotó y tradujo asimismo escritos de ecumenismo de autores ortodoxos o de católicos de rito oriental a fin de que pudieran ser asimilados por los católicos de rito latino.

A medio camino entre el ecumenismo y la bizantinística editó los ocho

tratados de Arnau de Vilanova traducidos al griego bizantino, que el profesor Nadal consideró una de las primeras muestras del diálogo ecuménico en el siglo XIV: *Arnaldi de Vilanova tractatus octo in græcum sermonem versi (Petroplitanus græcus 113), nunc primum editi cura et studio Ioannis Nadal et Cañellas*, (Barcelona – Bruselas: Institut d’Estudis Catalans – Union Académique Internationale, 2002).

Entre los trabajos de bizantinística del P. Nadal sobresalen algunos de análisis teológico, como los escritos polémicos del teólogo bizantino Gregorio Akíndinos, que lideró en el siglo XIV la facción contraria a Gregorio Palamás en la querrela a propósito de las prácticas ascética del hesicasmo y de la su justificación teológica, que cristalizaron en numerosos artículos, y en los libros: *Gregorii Acindyni Opera, vol. I – Refutationes duæ operis Gregorii Palamæ cui titulus «Dialogus inter orthodoxum et barlaamitam»*, (Turnhout: Brepols, Corpus Christianorum, Series Græca 31, 1995) y también *La résistance d’Akindynos à Palamas* (Lovaina: Peeters, Spicilegium Sacrum Lovaniense 50 y 51, 2006). Asimismo editó y tradujo algunos clásicos como las *Divinas Liturgias* de san Juan Crisóstomo y de san Basilio de Cesarea (Villebazys, Monastère de la Théotokos et de Saint Martin, 2006).

Su estudio de la bizantinística tenía también una vertiente más histórica, al tratar las relaciones diplomáticas entre el Imperio bizantino y la Corona de Aragón, con numerosos trabajos, entre los que destacan «Los documentos griegos del Archivo de la Corona de Aragón. Edición diplomática», *Anuario de Estudios Medievales*, 13 (1983), pp. 149-178; «Un emperador de Bizancio sobrino de Jaime II de Aragón: (Genealogía de las vinculaciones dinásticas entre Bizancio y la Casa de Barcelona)», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 39 (1983-1984), pp. 145-155 o «El Patriarca Atanasio I de Constantinopla y Roger de Flor», *Acta historica et archaeologica mediaevalia* 23-24 (2002), pp. 293-329.

Tras años de recopilación –en los distintos lugares en los que residió– de numerosos materiales e instrumentos de trabajo, algunos de ellos de gran valor bibliográfico, el P. Nadal organizó en el Colegio de Montesión una pequeña Biblioteca bizantina, que cabe esperar que se conserve y preserve para el bien de los estudiosos interesados.

El P. Nadal tuvo siempre un gran amor hacia su isla natal, a la que dedicó algunos estudios de arqueología y bizantinística, como *Els foners balears* (Palma: Grup Serra, 2000) y trabajos de toponimia e historia del arte. Tenía

muy avanzado un valioso bulario romano de la Diócesis de Mallorca, que algún especialista tendría que terminar y editar.

Fundiendo su mallorquinidad y su condición de jesuita, resulta comprensible su interés por la figura de Jerónimo Nadal, de quien se ha dicho que fue un segundo fundador de la Compañía. Sobre él escribió una rica y documentada biografía titulada *Jeroni Nadal Morey: la seva vida i la seva contribució a la cultura europea del s. XVI* (Palma: Promo Mallorca, 2002).

En sus últimos años dedicó algunos estudios a la figura y obra de Ramon Llull, que le había interesado toda su vida. De hecho, en su juventud había escrito ya una pequeña nota, titulada «Ramón Llull, apóstol y santo», *Cristiandad* (Barcelona, 1960, pp. 244-246). Se publicó hace poco un opúsculo que contenía una conferencia titulada: *Chypre et Majorque, deux bastions de la chrétienté méditerranéenne, unis par l'imposante figure de Raymond Lulle* (Nicosia: The A.G. Leventis Foundation, 2013). Y el 27 de noviembre de 2014 dictó en el Colegio de San Francisco de Palma una clarificadora conferencia sobre Ramon Llull y las Iglesias Orientales.

El artículo del P. Juan Nadal que se publica en el presente número de *Studia Lulliana* es un homenaje póstumo de la redacción a un investigador que será recordado por su profundidad y amplitud de miras.

Rafael Ramis Barceló

8. Per non dimenticare Umberto Eco (1932-2016)

Si è spento a Milano, il 19 febbraio, il filosofo e scrittore Umberto Eco. Lo ricordiamo come uno dei maggiori uomini di cultura italiani, che ha saputo accorciare le distanze tra la complessa visione del mondo dell'antica Europa cristiana e la sfuggente attualità dei twitter. Numerose sono le sue pubblicazioni di interesse medievistico, sia di saggistica sia di narrativa in volumi come in riviste culturali come nelle più moderne piattaforme mediatiche. Dopo anni di condirezione della Bompiani, recentemente aveva anche promosso una nuova casa editrice, *La nave di Teseo*, come baluardo di un'editoria attenta al patrimonio classico.

Nel decennale impegno di insegnamento e scrittura si era avventurato con pervicacia nel labirinto dove la Storia ha lasciato tracce, dai testi nelle antiche lingue alle avanguardie artistiche, per far risaltare legami o nascoste affinità. Lo ha fatto da semiologo ovvero 'artista del segno', non con l'ambizione di

dominare su territori distanti e inconciliabili, ma solo di spiegare il loro linguaggio comune.

Il volume saggistico *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea* (Roma-Bari, 1993) ha segnato un punto d'arrivo in un discorso interpretativo che parte dalla biblica torre di Babele fino all'allora neonata Unione Europea. Lì compare Raimondo Lullo, in seggio d'onore tra Dante e Leibnitz, questi già preceduti dalla fama anche tra il pubblico meno edotto. Lì avviene lo sdoganamento in un contesto divulgativo –seppur ancora alto– dell'*ars combinatoria* lulliana e dei 'lullismi' europei, nell'interpretazione di quel particolare modo di leggere Lullo ad uso e consumo dei cifratori, degli enciclopedisti, dei retori e dei cabalisti. Lì Umberto Eco assurge in ambito culturale a 'lullologo' ovvero studioso non specialista ma conoscitore degli scritti e delle dottrine di Lullo, degno di memoria più per la ricchezza degli orizzonti interpretativi che per singoli affondi.

Da quel momento gli saranno richiesti in Italia ulteriori contributi sul tema, tra gli altri *I rapporti tra «revolutio alphabetaria» e lullismo* al *Convegno internazionale nel cinquecentesimo anniversario della morte di Pico della Mirandola (1494-1994)* e *Dall'albero al labirinto. Studi storici sul segno e l'interpretazione* (Milano, 2007) e, più recentemente, le voci dedicate a Lullo in importanti volumi di storia della filosofia.

Eppure l'immaginario popolare era già stato iniziato al misterioso mondo delle simbologie e dei richiami semiotici che consente di leggere la presenza di Dio nel 'grande libro dell'universo' attraverso i primi romanzi di ambientazione storica di Umberto Eco: il megaseller *Il nome della rosa* (Milano, 1980) e *Il pendolo di Foucault* (Milano, 1988). Con una scrittura consapevole e affabulante, con l'uso degli artifici della retorica classica e delle moderne prassi semiologiche, il lettore viene inevitabilmente coinvolto nell'atmosfera medievale e dei primi tempi moderni e nella multiforme visione del mondo che rimane contemplativa e indagatrice a un tempo. In questo Umberto Eco si fa 'lullista' ovvero rielaboratore di modi e ambizioni lulliane, interprete moderno di Lullo, pur prescindendo dalla lettera e dal riferimento filologicamente corretto. E facendo ciò, con la sua fama planetaria, riesce a lanciare un ponte tra la nicchia degli specialisti e il grande pubblico, diffondendo curiosità per Lullo logico, Lullo mistico, Lullo utopista.

Non per nulla il Centro Italiano di Lullismo, operante a Roma, progettava per quest'anno un incontro pubblico con lo scrittore in occasione del settimo centenario della morte di Raimondo Lullo. Cui si è rinunciato malvolentieri.

Chissà come si sarà sentito Umberto Eco al ricevere la placca di Cavaliere di Gran Croce dell'Ordine al merito della Repubblica Italiana, nel 1996. Ad entrare a far parte anche lui del più importante epigono italiano degli ordini cavallereschi che hanno popolato l'Europa dall'età medioevale fino ad oggi. E che nel *Pendolo di Foucault* stanno alla base del complotto universale. Si è forse realizzato il presagio del *Lector in fabula* (Milano, 1979) e l'autore è rimasto intrappolato dentro il labirinto creato da lui stesso? Ironia del destino. Quell'ironia che, accompagnata a un cinismo talvolta mitigato, talvolta ostentato ma non per questo meno seducente, è stata la cifra esemplare del suo stile comunicativo.

Marta M. M. Romano